

6. světový sociologický kongres v Evianu

6. světového sociologického kongresu, jenž se konal ve dnech 4.—11. 9. 1966 v Evianu ve Francii, se zúčastnilo téměř 2800 delegátů z různých zemí světa. Hlavní témata kongresu byla: 1. *Jednota a různost v sociologii*, 2. *Sociologie mezinárodních vztahů*. Kromě toho se jednalo v desítkách sekcí a pracovních skupin téměř o všech závažných problémových okruzích soudobé sociologie. Jednání kongresu bylo proto velmi rozvětvené a nepřehledné. Ani zpráva řady dílčích pozorovatelů nemůže tudíž o kongresu podat ucelený a úplný obraz.

Jedním ze základních aspektů kongresu se stala otázka vztahu marxistické a nemarxistické sociologie. Výrazně se projevil zájem západních sociologů o marxistickou sociologii, přičemž formy kritiky z jejich strany byly daleko jemnější a zasvěcenější než v minulosti. Otevřeně antisocialistické výpady byly naprosto výjimkou.

Výraznou aktivní úlohu sehrály na kongresu relativně početné delegace socialistických zemí. Všechny se zúčastnily značným počtem písemných referátů i diskusních příspěvků sjezdového jednání prakticky ve všech sekcích. Celkový tón jejich vystupování (a vlastně celé diskuse) byl ovlivněn zásadním přístupem vyjádřeným ve vystoupení sovětského sociologa Konstantinova na plenárním zasedání: *Ideologický boj jako forma hledání pravdy*, jež spojuje všechny delegáty, vzájemné přejímání pozitivních poznatků. Po kvalitativní stránce se ve vystoupení sociologů ze socialistických zemí projevil značný vzestup. Byla předložena řada referátů spojujících zásadní marxistický přístup s konkrétní analýzou soudobé společenské problematiky, popř. výsledků empirických výzkumů. Takovéto často velmi originální příspěvky se setkaly na kongresu se zájmem a s příznivou odezvou. Část diskusních příspěvků ze socialistických zemí však dosud obdržela opožděnost vývoje sociologie a jistotu poplatnost schematickému způsobu myšlení.

Z Československa se kongresu zúčastnila desítilenná oficiální delegace a více než třicet dalších sociologů. Všichni se zúčastňovali sjezdového jednání ve většině sekcí, získávali cenné poznatky, zkušenosti a pracovní kontakty.

Písemně nebo ústně se zúčastnila diskuse řada československých sociologů. Ani jedno z jejich vystoupení se nesetkalo s nezdarem. Velká většina z nich vyvolala pozornost a v některých případech i živý zájem, dotazy,

plodnou diskusi a spontánní pozitivní ohlas u zástupců socialistických zemí i u řady delegátů ostatních.

Tento relativní úspěch svědčí o tom, že československá sociologie rychle dohání své dřívější zpoždění a že svou teoretickou úroveň, pojetím a — bohužel však pouze v některých případech — výsledky empirického výzkumu (volný čas — Olomouc) rozhodně nezaostává za průměrem. Zejména rys tvořivého marxistického přístupu jí v prostředí, jež přece jen není dostatečně seznámeno s novými proudy marxistického myšlení a vývojovými proudy socialistické společnosti, zjednal jistý respekt. Za předpokladu dalšího pozitivního rozvoje sociologie, jazykových znalostí sociologů a objektivních podmínek pro práci by československá sociologie mohla v budoucnosti sehrát pozitivní úlohu ve vývoji světové sociologie i v propagaci socialistického Československa. Při strážlivém a kritickém hodnocení ovšem nelze přehlédnout, že naše sociologie dosud nedosahuje úrovně vrcholné světové sociologické produkce.

Vcelku přičiněním účastníků ze všech zemí kongres v Evianu přispěl k dalšímu pokroku sociologické teorie, k ujasnění otázek jednoty a různosti marxistických i nemarxistických škol v sociologii i k navázání četných pracovních kontaktů.

Výrazem uznání úlohy marxistické sociologie byla téměř jednomyslná volba polského sociologa prof. J. Szczepańskiego jeho předsedou Mezinárodní sociologické asociace.

* * *

Tématem 1. plenárního zasedání byly otázky *jednoty a různosti v sociologii*. Volbu tohoto tématu lze pokládat za velmi zdůvodněnou a šťastnou. V určité fázi vývoje vědy vždy vystupuje do popředí otázka jednoty vědy, vzniká situace, v níž se ukazuje, že bez určité jednoty a sjednocování není další vývoj vědního oboru myslitelný a jednotlivé proudy a koncepce usilují především o zvětšení bohatství obecně platných a obecně přijímaných a uznávaných poznatků. Lze říci, že právě do této fáze integrace vstoupila v současném období ve světovém měřítku sociologie. Je proto dobře pochopitelné, že v plenárním zasedání referenti — zejména ze západních zemí — kladli důraz především na proces integrace a na aspekty jednoty a konvergence ve vývoji sociologie. Otázky jednoty vědy nebyly přitom sledovány jen z hlediska překonávání a překlenování rozdílů mezi jednotlivými proudy uvnitř sociologie, nýbrž i z hlediska překo-

nání současného stavu rozdělení a namnoze i značné izolace jednotlivých věd. V jednom z nejzávažnějších příspěvků na konferenci přednesených se zabýval J. Piaget (Ženeva), který není svou profesí sociologem, nýbrž psychologem, otázkami soudobého interdisciplinárního hnutí; v centru jeho výkladu byla pronikavá sémantická analýza kategorií struktury, funkce, smyslu a teoretické a metodologické otázky aplikability těchto kategorií v procesu výstavby jednotlivých vědních oborů i v procesu sjednocování různých vědních disciplín. S potěšením jsme zaznamenali, že Piaget razí cestu obdobnou té, jež byla nastoupena i u nás, tj. cestu pokusů o aplikaci poznatků obecné teorie systému a struktury na specifický předmět sociologického bádání. Pitirim Sorokin nebyl na kongrese přítomen; jeho referát v zkrácené podobě přednesl O. Klineberg. Sorokin se zabýval otázkami konvergence kategoriálních soustav v současných hlavních sociologických koncepcích; velkou pozornost věnoval při tom kategoriím osobnosti, společnosti a kultury, které označují základní typy systému, jež jsou předmětem studia sociologie a jiných společenských věd. V oblasti sociologických teorií společenské změny a společenského vývoje konverguje podle Sorokina pozornost sociologů k problematice pohybu hodnot a hodnotové orientace. Na Sorokinovo vystoupení reagoval pochvalně Parsons, a to v tom smyslu, že potvrdil velký pokrok ve stanoviscích Sorokinových, jenž si dnes plně uvědomuje závažnost společné výstavby sociologické teorie, zatímco dříve kladl důraz na partikularnost, specifčnost jednotlivých sociologických proudů a škol. Parsons současně bilancoval výsledky rychlého extenzivního rozvoje sociologie a našel v této souvislosti přivětlivá slova zaznamenávající nástup socialistických zemí na mezinárodní forum.

Ze socialistických zemí měli možnost vystoupit na prvním plenárním zasedání sociologů dva delegáti, a to F. V. Konstantinov (SSSR) a Adam Schaff (Polsko); oba se ve svých vystoupeních soustředili na otázky vztahu sociologické teorie a ideologie, Schaff pak speciálně na otázky humanistické orientace v sociologii. Referáty obou marxistických teoretiků se setkaly s velkým zájmem a ohlasem (pokud jde o Konstantinovo vystoupení, platí to zejména pro jeho improvizovanou odpověď, v níž reagoval na průběh plenárního zasedání). Tematické zaměření obou těchto referátů se týkalo problematiky mimořádně závažné, avšak vzhledem ke kontextu plenárního zasedání bylo jen dílčí odpovědí na otázku marxistického řešení diskutované problematiky.

V současném období má otázka jednoty a roznosti v sociologii prvořadou závažnost i pro marxistickou sociologii a je proto jistě potřebné, aby marxističtí sociologové přinesli na tuto otázku promyšlenou, explicitně vyjádřenou a zdůvodněnou odpověď. Marxistická sociologie je na rozdíl od ne-

marxistických koncepcí prostá různých jednostranností, takže představuje velmi výhodnou základnu, která umožňuje integrování všeho opravdu pozitivního, k čemu vývoj světové sociologie dospívá. Tato integrace není možná bez důsledné kritického přístupu a namnoze bez reinterpretace a transformace poznatků, k nimž nemarxistická sociologie dochází. Přitom bude třeba přesně vymezit roviny a oblasti, v nichž je jednotnota nebo konvergence marxistické a nemarxistické sociologie skutečná nebo možná a v nichž je neuskutečnitelná. Dosavadní rozbor této otázky byly často neúplné nebo přímo jednostranné. Přitom ovšem nepřehlídíme, že věda ve svém vývoji není pouhou jednotou, nýbrž že různost ve vývoji vědy je funkční a nezbytná a že marxistická sociologie nemůže plnit své poslání ve vývoji vědy, aniž by si v plné míře zachovala svou specifickou tvář. Difference mezi marxistickými a nemarxistickými sociologickými koncepcemi se týkají řady otázek, zvláště výrazné jsou difference a opozice ve výkladu struktury a vývoje soudobých společností.

* * *

2. plenární zasedání bylo věnováno *sociologii mezinárodních vztahů*. Po úvodu O. Klineberga a referátu R. C. Angella *Empirické a experimentální výzkumy* hovořil akademik P. Fedosejev. Ve svém referátu *Strategie míru v atomovém věku* se zejména soustředil na kritický rozbor některých studií zabývajících se zdroji válečného nebezpečí, možnostmi prevence války a některými teoriemi mírového soužití.

Johan Galtung, ředitel Mezinárodního ústavu pro výzkum míru (Oslo), v referátu *Mezinárodní vztahy a mezinárodní konflikty a sociologický přístup* předložil teorii analýzy „rank systému“. Rozebral základní kategorie řadové analýzy, předložil řadu návrhů na mnohorozměrovou „rank analýzu“ a obecnou dynamickou teorii změny vycházející z postulátu „všechny sociální systémy jsou „rank systémy“ nebo směřují k tomu, aby se jimi staly. Autor dokazuje, že tato teorie má jistou explikativní a prediktivní schopnost, byť přirozeně nikoli neomezenou, a že v empirických výzkumech již byla prokázána její užitečnost.

Otázkami mezinárodních vztahů se z jistého hlediska zabývalo třetí plenární zasedání věnované otázce *komparativních výzkumů*.

* * *

Sekce sociologie politiky. Tato sekce byla rozdělena do čtyř tematických okruhů: 1. problémy komparativní politiky (předsedal S. M. Eisenstedt z Hebrejské university, Izrael), 2. proměnné stranických systémů (předsedal S. M. Lipset z Harvardské university USA), 3. komparativní studie o elitách (předsedal M. Dogan, Národní středisko vědeckých výzkumů, Paříž) a 4. strany a hnutí národů rozvojových zemí (předsedal G. Germani, Harvardská universita, USA).

Základním rysem jednání sekce byl klidný tón. Jen v jediném případě došlo k vybočení, když jeden autor dal na tutéž rovinu

komunismus a fašismus a po vystoupení sovětské delegátky se omluvil a uvedl, že šlo o nedopatření. Pokud jde o formu, byla sekce zahrnuta přemírou sdělení, takže nebylo možno je ve stanoveném krátkém čase projednat a bylo organizováno pouze několik hromadných komentářů. Proto nelze do tohoto stručného přehledu zařadit příspěvky, které by sem zřejmě z různých důvodů patřily. (Například sdělení profesora Lernerera bylo výsledkem téměř patnáctileté práce, byť s přestávkami). Upozorníme pouze na tři zajímavé příspěvky:

Belgický sociolog St. Bernard zaměřil své sdělení k problému sjednocování kritérií národních výzkumů politických systémů, která by usnadnila mezinárodní srovnávání. Vyslovil se pro určitou míru standardizace terminologie a orientace výzkumů. Sdělení mladého sociologa Rolfa Ebbighause na ze západního Berlína se vztahovalo ke koncepci „veřejného mínění“ ve straně jakožto problému výzkumu obecnějšího problému vnitrostranické demokracie v obou hlavních stranách Německé spolkové republiky. Podstatný pokles role dolních úrovní organizační hierarchie SPD a rovněž přeměna kongresů strany v demonstrační podniky je důsledkem všeobecné restrukturalizace politické komunikace a trendu ke sblížení SPD a CDU jako „lidových“ stran. Dřívejší komunikační kanály mezi „hofsješkem“ a „dolejškem“ ztratily pro vedení svůj někdejší význam, protože k manipulaci členů a voličů využívá především výzkum veřejného mínění; prostředky masové komunikace znehodnotily rovněž význam schůzí — tradičního komunikačního kanálu shora dolů — pro „dolejšek“. K vytváření „veřejného mínění“ ve straně, které by dokázalo ovlivnit politická rozhodnutí, je třeba mít tyto podmínky: prostředky přístupu k systému politické komunikace, institucionálně zaručenou možnost nižších vrstev se podílet, byť nepřímou, na základních rozhodnutích, a zejména politický pluralismus, který je rozhodujícím problémem výzkumu. Není však dosud prozkoumáno, jak tato funkce je slučitelná s jinými funkcemi, například do jaké míry otevřená opozice ve straně k určitému problému působí negativně na úspěch ve volbách.

Sdělení ke komparaci stranických systémů a politického pluralismu v Polsku a Indii přednesli společně Rajni Kathari a Jerzy J. Wiatr. Pozornost vzbudila zejména typologie stranických systémů rozlišující šest typů: alternativní stranický systém (například Velká Británie), stranický systém založený na konsenzu (typu Indie), hegemonistický stranický systém (kde hegemonie jedné a několika stran je fakticky přijata jinými stranami), systém jedné strany, přerušovaný stranickým systémem („suspended“ — na příklad při palácových převratech), systém „bez stran“. Tato klasifikace byla v komentáři příznivě oceněna jako realističtější typologie než klasické schéma systému jedné a několika stran.

* * *

Nikoli náhodou byla na jedno z plenárních zasedání zařazena otázka *komparativní sociologie*, k níž úvodní slovo přednesl S. Rokkan (Michelsen Institute, Bergen) na téma *Mezinárodní povaha komparativní sociologie*. Řečník podtrhl rostoucí význam komparativních průzkumů v mezinárodním měřítku a zmínil se o některých pokrocích, které byly uskutečněny zásluhou různých mezinárodních institucí (zejména UNESCO), jakož i o některých problémech plánovitého rozvíjení spolupráce při konfrontaci různých společností. E. Allardt (Universita Helsinky) hovořil o základních ukazatelích srovnávacích rozborů společenských struktur. Naznačil možnosti některých modelů srovnání a jako hlavní kategorie srovnání označil charakter dělbý práce a formy tlaků směřujících k „uniformizaci“ postojů a reakcí individuí. S. N. Eisenstadt (Universita Jerusalema) položil hlavní důraz na problémy komparativní analýzy jednotlivých společností jako celku. Vyšel přitom z dosavadních pokusů o srovnání typů společenského jednání, typů osobnosti, typů organizací a institucí. Naznačil mimo jiné problémy týkající se konstrukce typů, indexů srovnání, otázky srovnatelnosti jednotlivých fenoménů a zvolených ukazatelů, jakož i problém sestavení vzorku a jeho reprezentativnosti. Zdůraznil, že konstrukce typů komparativních průzkumů není jen metodický, ale současně také teoretický a analytický problém. Svůj pokus o jeho řešení opřel Eisenstadt dosti jednostranně o dílo M. Webera. Podobně jako při ostatních zasedáních kongresu, projevila se i zde výrazná tendence usilující o překonání empirického partikularismu cestou komplexnějšího a syntetičtějšího uspořádání hledisek při koncipování mezinárodních komparativních průzkumů. Tato orientace byla podtržena zejména v příspěvku R. M. Marshe (Duke University, USA), který zdůraznil jako jeden z hlavních úkolů srovnávací sociologie pochopení jednoty sociologie a sociální antropologie, jakož i překonání „anarchistického empirismu“ rozvinutím všestrannější, komplexnější komparativní analýzy spjaté s určitou společenskou teorií. Na základě kritického rozboru některých dosavadních přístupů k řešení úkolů komparativní sociologie (komparativní metoda Radcliffea-Browna, metoda strukturalismu Lévi-Strausse, postup neo-evolucionistů a funkcionálních evolucionistů, Lipsetova komparativní analýza hodnot) nastínil koncept vlastního schématu komparativní analýzy. V diskusi, která se rozvinula k problematice mezinárodních komparativních průzkumů, vyvolalo velmi příznivý ohlas vystoupení sovětského sociologa Zdravomyslova (Leningrad), který referoval o výsledcích mezinárodního průzkumu problému satisfakce v práci, provedeného v různých sociálně ekonomických kontextech kapitalismu a socialismu. Jednáni k problematice mezinárodních komparativních průzkumů přineslo velmi mnoho podnětů pro začínající sociologickou komparativistiku v ČSSR a představuje velmi kon-

krétní výzvu k cílevědomému pozvednutí probíhajících a projektovaných průzkumů tohoto druhu na vyšší metodologickou a teoretickou úroveň. K zmíněné problematice se pak do jisté míry přimykaly referáty a diskuse o výsledcích činnosti jednotlivých výborů Mezinárodní sociologické asociace týkající se rodiny, masových sdělovacích prostředků, náboženství, práva, lékařství, gerontologie, časového rozpočtu dne a dalších.

* * *

Z velkého počtu sekcí vyjímáme ty, v nichž byli zastoupeni českoslovenští sociologové.

Seckce *Výzkumy konfliktů a jejich řešení*, řízená R. C. Angellem, profesorem Michiganské university, se soustřeďovala na vyjasňování, zpřesňování a případnou rekonstrukci některých kategorií sociologické analýzy konfliktních situací (např. Charles Boisson z university v Tel-Avivu), jakož přirozeně i na výsledky a závěry z výzkumů provedených v posledních letech. Je škoda, že některé metody výzkumu — zejména metoda simulace mezinárodních konfliktů, která se zejména ve Spojených státech začala v posledních letech rychle rozvíjet a objevila se v tomto směru již řada prací posouvajících výzkum do nové etapy — nebyly v sekci prezentovány nejvýznamnějšími průkopníky těchto metod. Přesto vzbudila pozornost komunikace J. Laulichta (kanadský Ústav pro výzkum míru) o přípravě prací na simulaci vietnamského konfliktu.

Z diskuse vyjímáme pouze dva problémy. Andrzej Siciński (Polská akademie věd) hovořil mimo jiné o svém názoru na tzv. mírový výzkum (peace research), který je v posledních letech prováděn již asi v osmdesáti institucích. Podle něho se přirozeně sociologické studie mezinárodních vztahů nemohou výlučně zaměřovat na široké a základní tematické okruhy a výzkumné programy zahrnující příliš široký zorný úhel, jak pokud jde o rozpětí předmětu výzkumu, tak i pokud jde o rozpětí v čase a prostoru. Naproti tomu však lze vážně pochybovat o tom, že by bylo možno dosáhnout širší a hlubší znalosti o mechanismech zejména v nadnárodní a nadstátní úrovni, omezíme-li se výlučně na úzké a fragmentární analýzy, byť byly jakkoli důvtipně koncipovány a byť byly jakkoli metodologicky zajímavé, a na jejich pouhé kvantitativní zmnožování.

Druhý problém se vztahuje k americkému výzkumnému programu *Kamelot*, jehož obhájci se v sekci stali dva američtí sociologové, kteří se na něm podíleli. Předmětem tohoto výzkumu, koncipovaného a prováděného výlučně americkými sociology, byl výzkum prostředí, k němuž dochází mimo Spojené státy (zejména v latinskoamerických zemích), kde je revoluce nebo kde se vytváří revoluční situace. K tomuto problému vystoupil v sekci dvakrát vynikajícím způsobem prof. J. Galtung (Oslo). Galtung poukázal na některé okolnosti, které vedly k předčasnému stažení projektu, ze-

jména na skandál, který tento projekt vyvolal v chilském parlamentě. Galtung přesvědčivě vyvrátil argumenty obhájců projektu, kteří se opírali o myšlenku, že jakýkoli výzkum je závislý na vládách svých zemí (tento výzkum byl totiž financován a řízen americkým ministerstvem národní obrany) a že výsledky výzkumu prý byly plně zveřejněny. Galtung poukázal na podstatný rozdíl mezi výzkumem prováděným ve vnitrostátním měřítku a na výzkum tohoto druhu v mezinárodním měřítku. Nelze jej podle jeho názoru kvalifikovat jinak než jako vměšování se do vnitřních záležitostí jiných zemí; je naivní předpokládat, že všechny závěry byly zveřejněny; politický dosah výzkumu — byť prováděného vědci nezajímajícími se o jeho politické důsledky — je zřejmý; mezinárodní výzkumy nelze provádět tak, že budou oktrojovány nejmocnějšími zeměmi slabším zemím, nýbrž skutečnou mezinárodní spoluprací vědeckých institucí a vědců na základě rovnoprávnosti, nejlépe pod patronací OSN a institucí jí zřízených.

* * *

Pracovní skupinu pod názvem *Národní školy a společné cíle* řídil A. Touraine (Francie). Ve svém úvodním referátu o jednotě a rozlišnosti sociologie zaměřil svou pozornost na problém souvislosti různých sociologických škol s příslušnou společenskou situací, v níž se tyto školy rozvíjejí. Vývoj sociologického myšlení je spjat se společenskou změnou a se zrodem nových sociálních faktů. Role sociologie spočívá podle Touraine v tom, že představuje transformaci sociální zkušenosti ve společenskou vědu. Rozdíly sociologických škol jsou dány rozdíly společenských situací, které se Touraine snaží dělit do tří typů společnosti: typ liberální, voluntaristický a kontraktuální. V centru sociologických diskusí probíhajících ve společnosti liberální je společnost jako celek, ve společnosti voluntaristické jsou to společenské organizace a ve společnosti kontraktuální individuum. Velkou úlohu hraje sociologie v procesu modernizace systému rozhodování, čímž stále výrazněji vystupuje do popředí problém sociologa-experta. Touraine — v souladu se svým vlastním myšlenkovým vývojem — vyzvedl význam evropské sociologické tradice usilující o určitou integraci filosofických, historických a ekonomických aspektů do synteticky pojatého rámce sociologické vědy. „Skutečná jednota sociologie tkví v její univerzalitě, tj. rovněž v její rozlišnosti, v společenském zakotvení sociologických škol. Každá společenská skutečnost může být interpretována na základě vědomí, které o ní má jedna z jejích součástí, avšak celek společenské zkušenosti nemůže být pochopen jinak než jako znovusestavování rozbitého zradla této společenské zkušenosti.“

V diskusi vystoupili mimo jiné Szczepański (Polsko), Osipov (SSSR), D. Bell (USA), Goričar (Jugoslávie), Kalabis (NDR), Filipiec, Strmiska (ČSSR). Vystoupení obou československých

sociologů vyvolalo příznivý ohlas, jmenovitě pro jejich věcnost a úsilí spojit otevřenost koncepce marxistické sociologie s významem její svébytnosti, jakož i jedinečného teoretického a metodologického potenciálu. Filipec poukázal na problém vědecké komparace divergenčních a konvergenčních procesů probíhajících v technicky vyspělých zemích současného světa a na to, že z určité společenské situace nelze mechanicky „vyvodit“ určitý typ společenskovedního myšlení, které by současně nemanifestovalo určitý všeobecný postup sociologického poznání a utváření jeho metod. Pokusil se o rozšiřování a nalezení obecnějšího sémantického jmenovatele metodologických sporů mezi pozitivismem a „kritickou teorií společnosti“, která svým významem přesahuje rámec jednotlivých zemí a typů společenské organizace. Zabýval se pak některými klíčovými otázkami aktuálními ve všech meritorních sociologických školách, mezi nimiž uvedl zejména problém místa a uskutečnění sociologie v rámci novodobých pokusů o velkou integraci a instauraci vědy, jakož i otázku role sociologie při konstrukci a destrukci falešného vědomí, při překonávání různých forem odcizení a při pokusech o racionálnější ovládnutí rozličných projevů iracionalismu ve společenském jednání.

Diskusi zaměřenou speciálně k sociologickým proudům v socialistických zemích zahájil J. Szczepański. Neomezil se jen na podání zevrubného výkladu vývoje a současného stavu polské sociologie, ale nastínil také historické změny, jimiž prošlo v posledních několika málo letech sociologické bádání v socialistických zemích. Zatímco na minulém kongresu Světové sociologické asociace ve Stresse byla problematika sociologických výzkumů v socialistické společnosti označována většinou za nezorané pole, stal se v Evianu podle Szczepańskiego dosti běžným termín „sociologická exploze“ v socialistických zemích. Tuto skutečnost výstižně rozvinuli ve svém společně připraveném výkladu o situaci sociologie v ČSSR Strmiska a Kaláb. Příspěvek Strmisky a Kaláby byl otištěn v prvním čísle Sociologického časopisu v nezkráceném znění. K referátu se rozvinula v sekci živá diskuse.

Jedním z hlavních závěrů jednání pracovní skupiny bylo zjištění, že marxistická sociologie nemůže nadále setrvávat u důkazů, že dnes již je s to řešit obdobným způsobem jako různé ostatní sociologické školy obdobné problémy moderní civilizace. Napříště jde totiž o to, teoreticky a prakticky prokázat, v čem tkví její specifický přínos a tedy také její nesporný *raison d'être*. Ukázalo se, že splnění tohoto úkolu je nemyšlitelné bez ustavičné konfrontace s ostatními sociologickými školami, které chápou společnost a její změnu více či méně odlišným způsobem.

* * *

Problematika vztahu mezi sociologií a ideologií byla na kongresu v Evianu diskutována jednak v plenárním zasedání k zá-

kladnímu tématu *Jednota a různost v sociologii*, jednak v pracovní skupině *Ideologie a sociologie*, které předsedal F. Ferrarotti z římské university.

Na plenárním zasedání mluvil k danému tématu akademik F. V. Konstantinov. Ve svém referátu vyšel z badatelské funkce sociologa, analyzoval stručně historický vývoj sociologických názorů na úlohu ideologie a zdůraznil, že těžiskem sporů v otázce vztahu sociologie k ideologii je sociální podstata ideologií, jež jsou vždy spojeny se zájmem tříd. Neexistuje žádná abstraktní, k třídám zájmům netečná ideologie, stejně tak jako neexistuje čistá sociologie, zcela nedotčená ideologickými hledisky třídních zájmů.

Všechna další jednání týkající se vztahu ideologie a sociologie se konala v pracovní skupině (sekcí) se stejnojmenným názvem. Zde mimo jiné referovali: Z. Bauman (Polsko), R. Bendix (USA), N. Birnbaum (Francie), I. Horowitz (USA), V. Kelle (SSSR), D. Česnokov (SSSR), S. I. Popov (SSR), McClung Lee (USA) a další. V diskusi vystoupilo několik desítek sociologů ze socialistických i nesocialistických zemí a byly podány četné písemné diskusní příspěvky.

Vcelku lze jednání v sekci *Ideologie a sociologie* charakterizovat jako střetnutí velmi heterogenních obsahových i formálních hledisek, které nedávaly dosti možností k zaujetí společného metodologického stanoviska. Diskuse nepřekročila rámec umírněného ideologického dialogu o sociálních funkcích ideologie. Zatímco zástupci socialistických zemí, zejména SSSR a BLR, zdůrazňovali obsahovou rozdílnost a různost sociální role pokrokové a reakční ideologie a poukazovali na nemožnost ideologické neutrality sociologa, popř. se zabývali často diskutovaným vztahem mezi kognitivní a ideologickou funkcí sociologie (Kelle), západoevropská a americká sociologové se soustředovali spíše na otázky typologie a změn sociálního účelu soudobých ideologií a na problém únavy soudobých ideologií, analyzovaný již předtím D. Bellem (*The End of Ideology*, N. Y. 1961) a jinými soudobými sociologickými kritiky ideologií.

V diskusích mezi západními sociology byl zřetelný odklon od absolutního relacionismu Mannheimovy kritiky ideologií a utopí a projevovale se snaha přejít od širších a obecných teoretických otázek ideologie k speciálním problémům výzkumu jejich sociálních funkcí v moderních industriálních společnostech.

V diskusích o vztahu sociologie a ideologie byl vznesen požadavek, aby byla systematictější studována persistence a adaptabilita ideologií a aby bylo analyzováno zakořenění ideologických prvků v rodině a jiných primárních skupinách.

Ideologie byly vcelku posuzovány jako dosud nepřekonaný specifický výraz sociální soutěže a sociálních konfliktů. Proti názorům o vyčerpanosti všech soudobých ideologií (např. katolické, socialistické atd.) a

proti posuzování našeho století jako věku konce ideologie (tak, jak byly tyto názory např. formulovány ve známé diskusi v italském časopise *Rivista di sociologia*) vystoupila řada účastníků diskuse a zdůraznila, že dnes je na místě mluvit spíše o trvalosti a změně forem a funkcí než o konci ideologie. Ideologie přicházejí a odcházejí, avšak konec ideologií je i v moderních společnostech stěží v dohledu, protože sociální funkce ideologií nebyly dosud nahrazeny žádnou jinou přiměřenou formou vědomí.

* * *

Pracovní skupinu *Obraz (Image) člověka a výběr hypotéz* vynikajícím způsobem vedli A. Schaff z polské Akademie věd a J. Stoetzel z pařížské university. Jednání bylo rozplánováno do tří sezení. V prvním šlo o uvedení problematiky představy a obrazu člověka moderní doby. Zde byl hlavním referátem pověřen Henri Janne a koreferátem M. Belle de Bal, oba z bruselské university. Druhé sezení bylo věnováno metodologickým otázkám, hlavní referát měl S. M. Lipset z Harvardské university. Třetí zasedání bylo pokračováním diskuse z obou předcházejících. Zde také vystoupil se svým diskusním příspěvkem A. Schaff. To, že jedním z vedoucích této skupiny byl filosof, nebylo náhodné, neboť sama tematika skupiny se pohybovala na hranicích sociologie a filosofie. Také některé diskusní příspěvky, zejména sovětské, se týkaly více filosofických než sociologických aspektů problematiky.

Jednání bylo uvedeno referátem H. Janneho na téma: *Individuální a kolektivní svobodná vůle v moderní sociologii*. Problém svobodné vůle v jeho podstatě, rozsahu a úloze v lidské činnosti byl do jisté míry odsunut, nebo se mu sociologie, sociální antropologie a sociální psychologie vyhýbaly. Odsunutí problému má dva důvody: 1. zkoumání svobodné vůle není považováno za problém vědecký, ale spíše teologický a etický ve shodě s tradicí (člověk je zodpovědný za své chování před bohem i lidmi); 2. sociologické i psychologické výklady svobodné vůle, ať už založené na pozorování a zkušenosti nebo sestavené v teoretické systémy, vyúsťovaly v postupné omezení domény svobodné vůle.

Referát kladl a pozitivně zodpovídal otázku vědecké oprávněnosti problému, hovořil o způsobu přístupu k problému svobodné vůle v sociologii (stanovení podílu a vzájemného vztahu determinovanosti a svobodné vůle, zkoumání kolektivního aspektu v svobodné vůli) a v závěru vyslovil názor o nesprávnosti takové formulace otázky, která dává do protikladu determinovanost a svobodnou vůli. „Svobodná vůle představuje v lidské činnosti vlastní přínos syntézy vytvořené osobností.“ Jestliže „si dnes sociologie uvědomuje nutnost vytvoření teorie lidské činnosti, nelze k něčemu takovému přistoupit při zanedbání problému svobodné vůle“.

Z marxistických sociologů hovořili E. Fromm (New York) na téma *Vědomí a*

společnost, V. A. Karpušin (Moskva) — *Individualismus a individualita*, G. M. Andrejeva (Moskva) — *Člověk jako objekt sociologické analýzy*, I. S. Kon (Moskva) — *Sociální role osobnosti* a další sovětské sociologové (I. F. Balakina, J. A. Zamoškin, E. Markarjan). Svým způsobem zajímavý diskusní příspěvek (*Přístup strukturálně funkcionální, jeho použití a zneužití*) měl prof. P. Crosser (Adelphi University, New York, USA).

Písemný příspěvek v sekci odevzdal akademik Andrej Sirácky (Bratislava). Dle jeho názoru se sociologie spolu s jinými vědami (antropologie, historie, psychologie, filosofie aj.) snaží podat současný komplexní „obraz“ o člověku. Problém člověka není možno řešit ani „čistě“ scientisticky, ani „čistě“ filosoficky. Nedá se chápat jen abstraktně (člověk *vůbec*), ale i jako časoprostorově, historicky se realizující sociální bytost. Problém člověka se nám jeví v *totálním* filosofickém rozměru, ale také v sociologickém „uzemnění“.

Sociologie přivádí problémy člověka z polohy abstraktní, všeobecné a schematické na půdu sociální reality. Problém „autentičnosti“ člověka, jeho „dezalienace“ a humanizace se stává především problémem člověka historického, konkrétního, zasazeného do sociální dynamiky a struktury. Sociologická (marxistická) analýza vyvrací antidiilektickou a antihistorickou tezi o tom, že humanizace člověka není možná za poměrů, které se vytvářejí v podmínkách sociálních třídních zápasů.

* * *

Jednání v sekci *Mezivědní zkoumání a společné mechanismy*, již předsedal J. Piaget (Ženeva), proběhlo v jediném půldni při značné účasti. Témata referátů byla však velmi nesourodá, takže do programu sekce zapadly jen některé z nich. Platí to zejména o prvním referátu C. Nowinského (Varšava) *Biologie a sociologie*, který se pokoušel řešit vztahy mezi diachronickým (vývojovým) a synchronickým (statickým) přístupem k výkladu především biologického a (jen částečně) sociálního dění. Zajímavým přínosem byl postřeh, že fungování organismu není nikdy plně orientováno na „aktuální užitečnost“, nýbrž že obsahuje vždy determinanty zaměřené k budoucnosti individua a druhu, postřeh náznakově (a ne zcela přesně) aplikovaný na „nenormativní účelové hodnoty“ sociální. Do programu sekce zapadal i referát H. Sinclaira—De Zwarta (Ženeva), dále alespoň částečně dva sovětské referáty, diskutující poměr demografie k sociologii se snahou podtrhnout význam demografie. Referát C. Perelmana (bruselská universita) *Teorie argumentace a sociologie* nadhazoval řadu problémů k poměru psychologie, logiky a sociologie k rétorice, avšak bez hlubšího metodologického přístupu k nim. Referát Luigi Solarina (z ženevské a lausanské university) *O obsahu a významu ekonometrického přístupu* podal jen schéma ekonometrického modelu.

Sekce *Sociologie vědy* zasedala v Evianu dvakrát za předsednictví profesora Kolumbijské university R. K. Merton a. Byly to první plánované schůzky skupiny, která jako samostatný útvar při ISA, odlišený od sociologie vědní, začala existovat teprve v době mezi pátým a šestým světovým sociologickým kongresem, kdy se ustavil její pracovní výbor. Touto skutečností byla také do značné míry určena náplň evianských jednání.

V úvodním slovu R. K. Merton stručně zrekapituloval osudy sociologie vědní a sociologie vědy a konstatoval, že přes prudký rozvoj sociologie vědy v posledním desetiletí jde ve srovnání s jinými sociologickými obory stále o málo rozvinutou a zaostávající disciplínu bez přiměřených kontaktů a dokonce informací o stavu práce v ostatních zemích. Proto základem jednání neměly být písemné připravené a pouze problémové příspěvky, které byly zaslány, nýbrž speciální zprávy o současné situaci a dalších perspektivách na tomto poli v jednotlivých státech (se zvláštním zřetelům k možnostem srovnávacích studií a mezinárodní spolupráce); do faktického rámce těchto referátů měla být přitom zahrnuta jak reflexe společenských faktorů daného stavu, tak reprodukce teoretické a metodické problematiky, která při práci vyvstala, zejména pojetí předmětu sociologie vědy ve vztahu k sociologii vědní, dějinám vědy a techniky, vědě o vědě atd. Vedle zemí renomovaných v těchto otázkách (USA, Anglie, Francie, Německo) podíleli se na jednání aktivně představitelé Švédska a Švýcarska, z mimoevropských zemí představitelé Izraele a Japonska; jmenovitě sluší připomenout zvláště prof. Barbera (USA), prof. Arona a Salomona (Francie), prof. Waltera (Švýcarsko), prof. Dédijsa (Švédsko), Dr. Ben-Davida (Izrael). Socialistické státy byly zastoupeny pracovníky maďarskými (A. Szalai), polskými (Z. Kowalewski, A. Podgórecki), sovětskými (prof. Zvorykin) a našimi (I. Dubská).

V referátech i diskusi se ukázalo, že zvýšená pozornost k sociologii vědy se téměř jednoznačně spojuje s mnohotvárným procesem přeměn v postavení a úloze vědy v soudobé společnosti — nejpříměji odvozoval ruch na tomto poli od nutnosti založit vědeckou politiku v rozmišřování investic do vědy v posledních pěti letech prof. Aron. Nároky konzumentů všeho druhu daleko převyšují a předstihují teoretické rezervy. Současná práce v sociologii vědy je tak vtahována do nesystematického řešení otázek, které přinášejí nutnost prakticky rozhodovat — ať již jde o instituce a orgány státní či nevládní, nebo dokonce o vnitřní nátlak vědeckých obcí samých — a nevykazuje dostatečné spojení s teoretickými problémy, kterými se zabývá současná obecná sociologie. Pociťuje se nedostatek celkové koncepce. Po metodické stránce se naráží zejména na nedostatek, popř. nepřístupnost a nesrovnatelnost dat, na nepropracovanost ce-

lého souboru otázek, jak stanovit a měřit společenskou efektivitu vědy, na pojmovou různost příbuzných disciplín, které se ze svých aspektů této problematiky dotýkají. V otázce pojetí a vymezení předmětu byla vyslovena řada názorů a podnětů zužujících i rozšiřujících, které pro nedostatek času nebylo možno upřesnit a zargumentovat, až po určitá krajní stanoviska (např. že sociologie vědy sama už je mezioborovou disciplínou).

Za československou sociologii referovala v sekci I. Dubská. Poukázala především na to, že při univerzalitě procesu změn v postavení vědy a techniky, který stimuluje současný rozvoj sociologie vědy, začaly být v Československu některé teoretické otázky, spojené s plánováním vědy, řešeny už v souvislosti s budováním jednotné vědeckovýzkumné základny na počátku padesátých let, tedy poměrně brzy, i když nebyly označovány za studie z této oblasti. Další fáze rozvoje činnosti v uvedeném směru je u nás spojena s přípravami nového modelu řízení národního hospodářství, neboť jak jeho základní principy, tak nutnost respektovat daleko více specifické podmínky země při jeho zavádění orientují k mnohem rozhodnějšímu důrazu na uplatňování moderní technologie a vědy ve všech sférách společenského života. Referenka se tu zmínila o řadě konkrétních studií, o některých technických a metodických problémech, které jejich zpracování přineslo, a naznačila jisté možnosti mezinárodní spolupráce při jejich řešení. Kromě bezprostředních společenských potřeb lze však podle jejího mínění v Československu vysledovat i druhý stimul vzrůstající pozornosti k otázkám sociologie vědy, a ten je — zřejmě na rozdíl od ostatních zemí, o nichž se na kongresu hovořilo — převážně teoretické povahy: jde o působení mezioborového týmu pro zpracování problematiky společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce při Filosofickém ústavu ČSAV, který se pokouší o celkové teoretické zvládnutí komplexních změn probíhajících v průmyslově vyspělých zemích. I. Dubská informovala o složení, způsobu práce, dosavadních výsledcích a perspektivách tohoto kolektivu všeobecně, podrobněji pak o dosavadních významech a záměrech, které se týkají oblasti sociologie vědy. Konečně se zabývala některými aspekty teoretickými a mimo jiné ukazovala, jak různá pojetí předmětu sociologie vědy závisí na určitých pojetích postavení a úlohy moderní vědy, která sama sociologii vědy přesahuje. Závěrem diskuse k tomuto referátu, který se setkal s živým ohlasem, doporučil předsedající prof. Merton Československo za člena stálého pracovního výboru pro sociologii vědy při ISA.

* * *

S výjimkou pracovní skupiny *Obraz člověka* bylo na evianském kongresu oproti kongresům minulým pozorovat určitý pokles zájmu o tradiční syntetizující sociologické teorie. To se zevně i obsahově projevovalo zejména ve skupině *sociologie vědní*.

Jestliže na washingtonském kongresu roku 1962 se zúčastnilo jednání této sekce osmdesát sociologů, pak na evianském setkání bylo sotva čtyřicet zájemců. Referáty zde přednesené lze rozdělit do dvou skupin. Větší skupinu představovaly referáty pojaté jako manifestace nebo raporty o výsledcích sociologického bádání v této oblasti v jednotlivých zemích. (Sem se např. řadí referáty sociologů z Izraele a z Indie.) Pozoruhodné na těchto referátech, jakož i na dalších referátech národních charakteru (zejména pokud jde o okrajové nebo rozvojové země), byl důraz na problematiku sociálního ideálu, konzistence národnostních skupin z hlediska působení tradičních hodnot a v některých případech i sociální funkce různých forem mesianismu.

K referátům druhé skupiny, jež měly obecný charakter, lze zařadit zejména příspěvek A. Tilmána - Timona (Francie) o problematice nejširšího optimálního sociálního systému. Základním problémem zde byla otázka subsumce historicko-sociální skutečnosti pod pojem totality či systému. Originální a svým způsobem charakteristický byl příspěvek přednesený francouzským sociologem Lucienem Goldmannem. Současný stav humanitního a sociologického bádání ve Francii charakterizoval frontálním poklesem historického zájmu, ústupem od snahy o syntetické studie a celkovým příklonem k exaktní metodologii ve společenských vědách. Tento jev spojoval se stabilizací a novými sociální technickými horizonty soudobého kapitalismu, s rozpadem sociálních vazeb a hodnot charakteristických ještě pro poválečná léta. S tímto jevem spojoval též vzestup egoismu a utilitarismu u současné mládeže. Jeho vystoupení replikovali přítomní marxisté ze socialistických zemí zejména poukazy na perspektivy a snahu o překonání roztržky mezi tak zvanou scientistickou a antropologickou orientací ve vědách o společnosti. Z československých sociologů v tomto smyslu vystoupil J. Srovnal, z jugoslávských R. Supek.

* * *

Výzkumná komise *stratifikace a sociální mobility* měla na programu neobyčejně velký počet referátů. Bylo proto správné, že předseda komise pro evianský kongres R. Dahrendorf rozdělil jednání do čtyř problémových okruhů, přičemž každému z nich byl věnován jeden den jednání.

První den byl na pořadu velký počet sdělení o výsledcích dílčích národních empirických výzkumů z řady zemí. Mezi ně byl poněkud neorganicky zařazen i příspěvek československých sociologů P. Machonina (*Sociální struktura soudobé československé společnosti*) a M. Petruska a Z. Šafáře (*Principy metodologického projektu výzkumu sociální stratifikace a vertikální mobility v Československu*). Předsedající profesor Dore z londýnské Vysoké školy ekonomické každý z příspěvků stručně charakterizoval, kriticky komentoval a položil referentům případné otázky. Největší zájem

v diskusi se soustředil na československý příspěvek, jenž byl věnován: 1. pokusu o vyjasnění základního konceptuálního schématu nutného pro výzkum sociální struktury soudobé československé společnosti, opřeného o marxistické teoretické a metodologické přístupy; 2. faktické informaci o současném stavu sociální struktury, zejména vertikální sociální diferenciace československé společnosti; 3. principům chystaného výzkumu vertikální diferenciace a sociální mobility. P. Machonin v ústním vystoupení zodpověděl dotazy a reagoval na připomínky, přičemž zvláštní pozornost věnoval vyjasnění vztahů sociologického výzkumu k socio-technickému využití jeho výsledků ve společenské praxi a problému vztahu politiků a odborníků v procesu restrukturalizace společenské elity. Podrobněji pak osvětlil principy makrostrukturálního výzkumu, zejména jeho rozsáhlost a reprezentativnost, komplexnost (s důrazem na odlišení objektivního kritéria složitosti a tvořivosti pracovní činnosti a kritéria sociálního prestiže), spojení výzkumu současné struktury a mobilních procesů, využití moderní techniky (počítací stroje a formalizované postupy), možnost komparace výsledků s výsledky jiných výzkumů kapitalistických i socialistických zemí. Projekt výzkumu vzbudil u přítomných značný ohlas a zájem a bylo nutno zodpovídat řadu žádostí o podrobnější informace.

Druhý den jednání byl věnován problematice výzkumu stratifikace a mobility dělnické třídy. Diskuse se rozvinula na základě referátu předsedajícího Rogera Giroda (Ženevská univerzita). Aktivně se jí zúčastnili zejména polští sociologové. Výsledkem diskuse byl podnět rozvinout další mezinárodní komparativní výzkum stratifikace a mobility dělnické třídy.

Nejzajímavější diskuse se konala třetí den jednání. Předsedající R. Dahrendorf jí uvedl obsáhlým referátem o teoreticko-metodologických problémech sociální stratifikace. Konstatoval v něm především, že velká většina dosavadních poznatků v oblasti obecné teorie sociální stratifikace patří do sféry tzv. metateorie, čímž rozumí jednak teorii filosofující, jednak sociologická tvrzení nedoložená empirickými výzkumy. Diskuse se aktivně zúčastnili zejména S. M. Lipset, R. Aron, S. Eisenstadt a zejména ze sociologů socialistických zemí velmi kvalifikovaně a bojovně polský sociolog J. Wesolowski, jenž své názory soustavně opíral o výsledky empirických výzkumů. V diskusi bylo velmi výrazně zastoupeno mínění, podle něhož k nejzávažnějším omylům dosavadní teorie stratifikace patřilo jednak přeceňování, jednak nedoceňování shodných rysů stratifikace tzv. kapitalistických a socialistických systémů (Aron). Někteří účastníci diskuse kladli důraz na podobnost obou typů společnosti do té míry, že jim zcela zmizely rozdíly jejich stratifikačních systémů. Ukazuje se, že nejspornějším problémem, v němž také dochází k nejvýraznějším ideologickým sporům, patří zejména po-

spíše na kvalitativní analýzu volného času i na analýzu jeho společenských funkcí. Referáty zde přednesené se většinou opíraly o výsledky empirických výzkumů a výrazná osobnost Dumazedierova, nesporně vtiskující v posledních letech charakter evropské sociologii volného času, se projevila i v tom, že řada významných referátů měla previzionistický charakter a některé z nich pronikaly do sféry společenské aplikace, zejména do problematiky plánování podmínek volného času.

Z nejzajímavějších referátů je třeba se zmínit o Dumazedierově příspěvku o aplikaci metod previzionistické sociologie na plánování kulturního vývoje. Logickým protějškem byl referát Blanky Filipcové o sociologii institucí volného času a kulturní vývoji v Československu, který se setkal se skutečně nebývalým ohlasem. Previzionistický charakter měl i referát dalšího významného představitele sociologie volného času M. Kaplana (USA) o současném previzionistickém zkoumání volného času v USA.

Další skupinu tvořily referáty o koncepci a vzorcích volného času v různém prostředí. Sem patří např. referát T. Sato (Tokio) o vzorech trávení volného času v Japonsku, referát R. Rowlanda (Cambridge) o masové kultuře v severovýchodní Brazílii nebo specializovaný referát Z. Skórzynského (Varšava) o modelu dovolených městské populace v Polsku.

Konečně poslední výraznou skupinu tvořily referáty, které se zabývaly některými speciálními empirickými výzkumy nebo jejich metodikou. Byl to např. referát R. Meyersohna (Chicago) o funkci televize při formování volného času nebo referát dalšího československého účastníka M. Dismana o metodologických problémech výzkumu volného času v ČSSR a zejména o některých metodologických problémech mezinárodních komparativních studií v této oblasti. Rovněž tento referát byl přijat pozitivně a se zájmem.

Charakteristickou byla pro Dumazedierovu skupinu i značná aktivita části účastníků mimo oficiální jednání. Uskutečnila se řada pracovních jednání věnovaných zejména mezinárodní spolupráci ve výzkumu, v sekundární analýze a bibliografii. Na těchto jednáních se živě podíleli i českoslovenští účastníci. O poměrně dobré pozici Československa v sociologii volného času svědčí výrazně i fakt, že B. Filipcová byla zvolena mezinárodní tajemnicí této skupiny.

* * *

Kulatý stůl k problému časového rozpočtu se v několika zasedáních zabýval předloženými referáty, jež se vesměs pokoušely řešit otázky společného a rozdílného v životě lidí na základě mezinárodního srovnávacího výzkumu. Referáty byly velmi konkrétní. Obecné závěry ukazují na možnost a prospěšnost takových výzkumů.

Ukazuje se především, že obdobně převahuje nad rozdílným. Cesty k vystopování příčin rozdílu jsou velmi složité a v některých případech jdou nad shromážděný

materiál. Ve zvláštním zasedání se řešily otázky dalšího zpracování získaných faktů. Další setkání k posouzení nově rozpracovaného materiálu bude na jaře příštího roku.

Příspěvek československého delegáta B. Weinaera především přinesl návrh na všestrannější metodu výzkumu. Dosavadní metodu výpovědi „subjektu o sobě“ doporučil doplnit objektivními, hlavně statistickými údaji. Dále předložil námět na uskutečnění téhož výzkumu po určitém časovém období (asi pěti let), aby bylo možno provést srovnání v čase. Komparace modelů rozdílných biosociálních a sociálně ekonomických vrstev pomůže objevit nejen prosté rozdíly, ale i deformace a základní progresivní skladebné prvky dne člověka. Totéž je možné v mezinárodním srovnání. Na základě toho vznikají možnosti vytvářet podmínky pro odstraňování deformací časového rozpočtu člověka. Tato metoda umožňuje vědecké projekty budoucích modelů dne člověka.

* * *

Jednání *výzkumné komise sociologie rodiny* byla zaměřena převážně na mezinárodní komparace. Při jednom z obou zasedání byla zkoumána možnost široce založeného komparativního výzkumu rodiny ve všech kontinentech světa. Diskuse se točila kolem dvojího možného pojetí: buď připravit analytickou studii s teoretickým zaměřením (návrh prof. Winche — důsledky modernizace společnosti na rodinu), nebo se omezit, vzhledem k situaci v rozvojových zemích, na deskriptivní studii soudobé rodiny ve světě. Českoslovenští členové zasedání (J. Musil a L. Růžička) a řada dalších (Jugoslávie, Indie, Mexiko) doporučovali deskriptivní komparaci. Na zasedání k žádnému rozhodnutí nedošlo: Bylo přeneseno na užší výbor. Při jednáních této komise J. Musil stručně informoval o stavu této oblasti sociologie v ČSSR. Společně s L. Růžičkou nabídl účast ČSSR na komparativních studiích.

* * *

Zasedání výzkumné komise pro sociologii města byla pouze dvě. Prvnímu předsedala Ruth Glaesová z Londýna, druhému A. Pizzorno z Itálie.

První zasedání se zabývalo vztahy mezi sociálně politickými faktory a hmotnou strukturou města. Ve skutečnosti jádrem zasedání byly problémy měření urbanizace a otázka pronikání venkovských vlivů do městského prostředí. Z přednesených referátů byl nejdůležitější, i když velmi kritizovaný, referát J. Guglera o procesu urbanizace. C. Kostić pak přednesl zprávu o stěhování z venkova do měst v Jugoslávii a uvedl některé poznatky o nových sídlištích. J. Musil se zúčastnil diskuse příspěvkem o přenašeni některých prvků „venkovského“ způsobu života do nových sídlišť ČSSR a Polska, jež se např. projevují o něco vyššími ukazateli plodnosti, chováním dětí apod. První zasedání komise bylo zakončeno referáty o přenašeni kmenové organizace do měst západní Afriky.

Druhé zasedání bylo věnováno problémům městské politiky a vlivu urbanizace na poli-

tickou aktivitu. V rámci tohoto zasedání přednesl M. Bassand studii o průběhu urbanizace ve Švýcarsku, Garcia Bousa velmi podnětný referát o společenských důsledcích urbanizace. Zabýval se v něm teoretickými pracemi jihoamerického sociologa Germánioho, který studoval jednotlivé fáze přízpusobování se přistěhovalců novému prostředí ve městech.

Politických důsledků urbanizace se z protichůdných hledisek týkaly referáty Ch. Tillyho (USA) a Takeshi Ishida (Japonsko). První z nich rozvinul názor, podle kterého urbanizace nevede k rozvratu sociální organizace, k nutnému růstu politických a jiných napětí. Naproti tomu Ishida ukazoval na příkladu Japonska na růst sociálního napětí způsobeného růstem měst. Zasedání komise bylo ukončeno několika přednáškami o politických důsledcích urbanizace v méně vyvinutých zemích.

Z hlediska československé sociologie a prací v oboru sociologie města přinesla zasedání výzkumné komise řadu cenných podnětů, např.: 1. zjištění, že mnoho společenských i individuálních problémů, napětí a konfliktů ve městech vzniká v důsledku přenašeni norem chování z venkovského prostředí do prostředí městského; 2. charakter (minimálně společenský) nových sídlišť ve městech je výrazně určen tím, odkud se do nich nastěhovali noví obyvatelé; 3. proces asimilace přistěhovalců ve velkoměstech je složitý proces, který závisí na rozdílech mezi městem a venkovem a na důvodech migrace; 4. zjištění, že řada problémů nových sídlišť, která bývá chápána jako důsledek technických nedostatků, je vlastně sociologického charakteru.

Sekci *Sociologie bydlení* byl rovněž předložen příspěvek slovenského sociologa Jána Zemka *Sociologické problémy osídlení (bydlení) na Slovensku*. Společensko-ekonomické přeměny na Slovensku jsou charakterizovány mimo jiné intenzivní individuální bytovou výstavbou. Rozsah této formy bytové výstavby představuje cca 50% bytů postavených za posledních dvacet let. Výstavba IBV se neuskutečňuje ve souladu s rozvojem výrobních sil. Dochází k protikladnému vývoji mezi bydlístem a pracovištěm. Za „model“ výzkumu byli v I. etapě vybráni zájemci o výstavbu rodinných domků. Paralelně se konal výzkum bytových podmínek jako možného vnějšího faktoru vzniku revmatické horečky a chronické bronchitidy (zápal průdušek). V příspěvku jsou shrnuty dílčí výsledky dosavadních výzkumů, které poukazují na významnost statistických rozdílů pokud jde o bytový standard (přehusťnost bytů, počet osob připadajících na jednu místnost apod.), jakož i na problémy adaptability migrovaného obyvatelstva do nových bytových a pracovních podmínek. Dochází tak často k porušování duševní a hygienické rovnováhy, k vzrůstu nervových chorob apod. Individuální bytová výstavba nepřispívá v žádoucí intenzitě k urbanizačnímu procesu na Slovensku.

Příspěvky účastníků v pracovní skupině *masové komunikace* obsahovaly teoretické a metodologické problémy této disciplíny a shrnovaly výsledky dosavadních výzkumů a monografických studií jednotlivých druhů masových komunikací. Postavení a úloha masových komunikací byly odvozovány z materiální úrovně industriální společnosti a z hlediska potřeb rozvoje masové kultury. Vznikla v této souvislosti otázka, zda lze používat těchto termínů univerzálně, zda lze porovnávat např. výsledky dílčích zkoumání v jednotlivých zemích; jestliže ano, jaké nástroje společného srovnání si zvolíme, abychom při tom v dostatečné míře mohli zahrnout specifické problémy vývoje v jednotlivých zemích. Dosavadní použité metody zkoumání společenské úlohy masových komunikací byly např. ankety, elaborace technické a vědecké (např. některé statistické údaje o síti masových komunikací v jednotlivých zemích, statistické brožury UNESCO). Mezi těmito metodami je velký rozdíl (bylo konstatováno, že např. nestačí zkoumat pouze strukturu masových komunikací, že je třeba brát v úvahu i jejich obsah). Příspěvek M. Benešové, J. Pondělíčka, Z. Štáblů a O. Svitáka *Filmový hrdina v mladém vlně československého filmu* se týkal nové vlny v rozvoji československé kinematografie. Byl přijat s velkou pozorností a bylo konstatováno, že tento příspěvek otevřel cestu ke zkoumání sociologie kina, že si však zároveň všimá i postoje československé mládeže k nové vlně. V diskusi k tomuto příspěvku se objevil dotaz, proč právě tento prostředek masových komunikací hraje v současné době v Československu avantgardní úlohu.

* * *

O jednání skupiny *Voják z povolání a militarismus* byl přes její specifickou problematiku poměrně značný zájem. Jednání bylo rozděleno do několika problémů: 1. všeobecné problémy militarismu; 2. institucionální analýza vojska a policie; 3. armáda a sociální vývoj (industriální země — rozvojové země); 4. násilí a revoluce. Jednání řídil M. Janowitz a v diskusi vystoupila řada známých sociologů, jako např. A. D. Biderman, L. A. Coser, M. D. Feld, L. von Friedeburg, R. L. Garthoff, K. Lang, C. B. Otley, J. J. Wiatr, W. Zapf aj. Ze socialistických zemí vystoupili s připravenými příspěvky dva sociologové — J. J. Wiatr (Polsko) a V. Karpov (SSSR), v diskusi pak několik členů sovětské delegace, kteří reagovali na některé závěry představitelů nemarxistické sociologie, týkající se hodnocení charakteru sovětských ozbrojených sil. V celkovém jednání pracovní skupiny převládala snaha o věcné řešení vytyčených problémů. Vzhledem k tomu, že výzkumná práce je v této oblasti v počátcích a že naše účast na jednání sekce nebyla připravena s potřebným předstihem, nemohli jsme v sekci přednést referát, ani jsme nemohli vystoupit v diskusi.

* * *

Sekce *Psychiatrické sociologie* jednala v počtu asi padesáti účastníků. Jednání bylo velmi neformální a umožňovalo tak živou výměnu názorů. Sekci předsedal a řídil ji A. M. Rose z university v Minnesotě. Jednání bylo rozčleněno zhruba do pěti tematických okruhů, do nichž pak byly jednotlivé diskusní příspěvky rozděleny.

V prvním takovém tematickém celku se jednalo o faktorech způsobujících mentální poruchy a působících i na vznik duševních chorob. Zajímavé byly referáty: *Vztah sociálních věd k psychiatrii a sociální psychiatrii* (M. K. Opler, State University of New York), *Socio-patologická povaha duševních poruch* (V. Jakovljević, Univerzita Bělehrad), *Studium manželské interakce, neurotiků a jejich partnerů* (B. Nelson, Hospital Graylingwell), *Neurozy jako systém sociální komunikace* (kollektiv autorů — Institut Torcuato di Tella, Buenos Aires).

Další tematický okruh se týkal faktorů ovlivňujících léčení, jako na příklad: *Sociální změny a psychoterapie* (O. Pollak, University of Pennsylvania), *Factory zastrahování v nápravných zařízeních* (T. Mathiesen — Institut des recherches sociales, Oslo).

Jeden z tematických okruhů byl věnován postojům mládeže k duševním nemocem. Byly zde prezentovány výsledky mezinárodního poznávacího výzkumu.

Další okruh bádání se týkal problematiky tzv. menšinových skupin, například *Psychosociologické zkoumání černochů v Americe* (W. McCord, Université Rice), *Mentální zdraví přistěhovalců* (J. Krupinski, Melbourne). Zajímavý byl také příspěvek E. Luchterhanda (Yale) *Casné a pozdější důsledky věznění v německých koncentračních táborech a Problém sebevraždnosti mezi studenty medicíny* (R. Morgan, Lagos).

Poslední tematický okruh byl věnován zajímavému problému, tzv. epidemiologii duševních chorob. Pozoruhodný byl referát o prevenci duševních nemocí v Holandsku (H. A. Halbertsma, Amsterdam), *Socioekonomické prostředí duševně nemocných v Bombay* (P. Cabinetmaker Bombay), a další.

K otázce řešení problému vztahu osobnosti k malé skupině se zřetelem ke konfliktním situacím předložila příspěvek Z. Štastná.

Problematika konfliktu, stresu, frustrace a všeho, co s tím souvisí, byla v marxistické psychologii po dlouhou dobu zanedbána. Na jedné straně vládla teorie bezkonfliktnosti a na druhé straně praxe všeho druhu přímo volala po naléhavém řešení těchto problémů, které skutečně hmatatelně existovaly.

Ani na Západě neexistuje dosud ucelená teorie v této oblasti — není obecně uznávaných vymezení základních pojmů a jejich vztahů. Konflikty nelze ze života jedince i společnosti vyloučit. Podle M. Deutsche jsou vlastně všudypřítomné a nepostradatel-

né. Je však nutno usilovat o jejich zcivilnění a humanizované řešení. V této souvislosti existuje takovýto problém: Všechny teoretické koncepce i empirické výzkumy v oblasti psychologické i sociologické počítají buď s jedinci tzv. normálními nebo se skupinami jedinců tzv. normálních, a na druhé straně s jedinci tzv. abnormálními nebo se skupinami jedinců tzv. abnormálních (psychopatologie, sociální patologie).

Zde narážíme na obecný pojem předělů a hranic mezi jevy. Je otázkou, zda vůbec víme, co je v osobnosti, chování, jednání adaptivní a co je patologické. Jde o složitý problém, ale přesto je jasné, že určité, zdá se relativně dosti vysoké, procento lidských skupin se skládá z jedinců výrazně neurotických i psychopatických. Potvrzují to některé údaje světových statistik i vlastní výzkumy autorky prováděné v pracovních skupinách. Příspěvek měl kladný ohlas.

* * *

Sekci *Objektivita metod výzkumu* předsedala v zastoupení svého manžela paní Lazarsfeldová. Charakteristickou pro tuto sekci byla velká pestrost referátů odlišných co do námětu, významu a bohužel i co do kvality. Některé referáty svědčí o tom, že sociologie i ve světovém měřítku musí řešit některé problémy, jejichž včasné vyřešení by bylo nejen obzvláště žádoucí, ale i snazší u nás, kde se sociologie teprve konstituuje. Máme zde na mysli např. problémy terminologie, kterým byl věnován např. referát S. P. Cilierse (Jižní Afrika) zabývající se terminologickými problémy empirického výzkumu z hlediska jejich gnoseologických funkcí, nebo termíny třídění a dokumentace, k nimž předložil velmi užitečný materiál o třídění a klasifikaci metod a technik sociologického výzkumu C. van de Merwe (Leyden). Pozornost byla věnována i speciálním metodologickým problémům komparativních výzkumů. Sem patří např. referát T. Clarka (University of Columbia) o komparacích ve výzkumu komunit. Řada referátů byla věnována některým specializovaným nasazením samočinných počítačů, např. pro empirickou konstrukci kategorií apod.

Od většiny referátů z ostatních socialistických zemí se příznivě svou závažností i teoretickou úrovní odrazil československý příspěvek J. L. Fischera: *Preliminary to a System of General Sociology*. Svůj příspěvek J. L. Fischer shrnuje na závěr takto: „Předmětem sociologie jsou sociální struktury, jež musí být analyzovány skrze své funkce z hlediska nejvyšší možného stupně adekvátnosti svých efektů. Tato adekvátnost může být měřena ve vztahu 1. k společnosti jako celku, 2. k dílčím funkcím, 3. k jednotlivcům — tak, že „legitimní“ požadavky všech těchto činitelů mají být respektovány v souladu s výše uvedenými obecnými sociologickými pravidly.“

Slovenský sociolog M. Katriak připravil pro sekci komuniké *On the Subject of Sociological Research*. Autor v něm pouka-